
ПОЛЯКОВА В.Я.,
головний спеціаліст управління
освіти і науки виконкому
Криворізької міської ради,
виконком Криворізької
міської ради,
м. Кривий Ріг

ОРГАНІЗАЦІЯ САМОСТІЙНОЇ НАВЧАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ УЧНІВ СТАРШОЇ ШКОЛИ В УМОВАХ ПРОФІЛЬНОГО ОСВІТНЬОГО ПРОСТОРУ (СУБ'ЄКТНІСНИЙ АСПЕКТ)

У статті на основі дидактичної моделі організації самостійної навчальної діяльності учнів старшої школи, узагальнення психолого-педагогічного досвіду розробки проблеми описано результати експерименту щодо визначення рівня суб'єктності старшокласників в умовах профільного освітнього середовища. Застосовано методiku визначення суб'єктності учнів в освітньому процесі. Визначено рівні сформованості суб'єктності у старшокласників до і після експерименту.

Ключові слова: самостійна навчальна діяльність, організація самостійної навчальної діяльності, рівні суб'єктності старшокласників, загальноосвітній навчальний заклад, суб'єктність.

В статье на основе дидактической модели организации самостоятельной учебной деятельности учащихся старшей школы, обобщения психолого-педагогического опыта разработки проблемы описано результаты эксперимента по поводу определения уровня субъектности старшеклассников в условиях профильного образовательного пространства. Использовано методiku определения субъектности учащихся в образовательном процессе. Определено уровни сформированности субъектности у старшеклассников до и после эксперимента.

Ключевые слова: самостоятельная учебная деятельность, организация самостоятельной учебной деятельности, уровни субъектности старшеклассников, общеобразовательное учебное заведение, субъектность.

On the basis of didactic model high school students' independent learning activities, synthesis of psychological and pedagogical development experience problems described experiment to determine the level of high school students' subjectivity in terms of profile high school educational environment. Applied method for determining the subjectivity of students in the educational process. The levels of subjectivity formation in high school before and after the experiment are defined.

Kew words: independent learning activities, organization of independent educational activity, the level of subjectivity high school students, secondary school, subjectivity.

Постановка проблеми.
Наука як суспільне явище постійно збагачується новими відкриттями, наповнюється новим змістом, розкриває нові перспективи. Дидактика не є винятком з цього правила і сьогодні в умовах широкого всеукраїнського обговорення Концепції розвитку освіти в Україні на період 2015 – 2025 років науковці, управлінці, педагоги-практики пропонують ряд змін в системі загальної середньої освіти.

Сьогоднішня система загальної середньої освіти України вимагає не тільки досягнення нового рівня теоретичних знань, але і перетворення педагогічної практики в завчасно передбаченому, прогностично обґрунтованому напрямі. При цьому особливого значення набувають питання побудування моделей об'єктів, які вивчаються, і серед них, на наш погляд, модель організації самостійної навчальної діяльності учнів старшої школи. В умовах профільного освітнього середовища особливого значення на-

буває збільшення ваги самостійної навчальної діяльності старшокласників.

Актуальність цієї проблеми обумовлена змінами, що відбуваються в сфері загальної середньої освіти, необхідністю реалізації одного з головних завдань старшої школи – формування самоосвітньої компетентності учнів як такої, що є основною складовою загальної мети – виховання соціально компетентної та довершеної особистості.

Із введенням зовнішнього незалежного оцінювання навчальних досягнень при вступі до вищих навчальних закладів збільшується частка докладавання особистих зусиль для отримання кращого результату.

Цілком очевидним є **зв'язок проблеми з практичними завданнями** як середньої так і вищої школи. Її успішне розв'язання сприятиме формуванню знань, умінь і навичок навчатися протягом усього життя, ключових компетентностей.

Аналіз основних досліджень. На теоретичному та методологічному рівнях проблему організації самостійної

навчальної діяльності розглядають А. Алексюк, В. Анрущенко, С. Архангельський, Т. Барановська, Н. Бібік, В. Бондар, Л. Божович, В. Буряк, А. Громцева, М. Данилов, В. Євдокимов, Б. Єсіпов, Л. Жарова, Н. Зеленкова, І. Зимня, І. Зязюн, В. Козаков, В. Кремень, А. Леонтєв, І. Лернер, В. Лозова, О. Малихін, А. Маслоу, А. Матюшкін, М. Махмутов, О. Молібог, Р. Нізамов, М. Нікандров, В. Паламарчук, П. Підкасистий, І. Прокopenко, С. Рубінштейн, О. Савченко, Ю. Самарін, М. Скаткін, С. Скидан, В. Сластьонін, А. Усова, Т. Шамова, Г. Щедровицький, Г. Щукіна та інші.

Мета статті: на основі дидактичної моделі організації самостійної навчальної діяльності учнів старшої школи, узагальнення психолого-педагогічного досвіду розробки проблеми описати результати експерименту щодо визначення рівня суб'єктності старшокласників в умовах профільного освітнього середовища.

Виклад основного матеріалу.

Дидактична модель організації самостійної навчальної діяльності учнів старшої школи побудована нами на основі діяльнісного, особистісно-орієнтованого та компетентнісного підходів дозволяє детально проаналізувати елементи явища або процесу, що моделюється, визначити характер і тип взаємодії (функціонування) елементів як один з одним, так і з зовнішнім світом та взаємозв'язки між елементами (структуру).

Усі функціонально-структурні компоненти дидактичної моделі організації самостійної навчальної діяльності учнів старшої школи перебувають у тісному взаємозв'язку, взаємодії й взаємозалежності. Це обумовлено особливостями функціональних компонентів системи.

Ми виокремлюємо п'ять функціонально-структурних компонентів: мо-

тиваційно-стимулювальний, організаційно-адаптивний, змістово-інтеграційний, діяльнісно-варіативний, результативно-рефлексивний.

Окремо зупинимось на організаційно-адаптивному, який визначає організацію й фактори адаптації здійснюваної самостійної навчальної діяльності, її самооцінки, а також взаємовідношення між учнями та вчителем в процесі реалізації системи формування вмінь. Щодо організації самостійної навчальної діяльності учень має отримати наперед певні відомості щодо тем для вивчення, обсягу матеріалу, семінарські, практичні й лабораторні заняття [2]. Досвід здійснення такої незначної за витратами часу роботи показує, що старшокласники дійсно вражені й це стає для них певним шоком. Саме тому, завдання вчителя полягає у тому, щоб переконати дітей, що всі завдання вирішити їм під силу.

Важливим чинником змісту даного компоненту є психологічна готовність учнів до навчання і включає в себе наступні складові:

- 1) організаційні уміння (самостійно планувати й систематизувати процес засвоєння змісту навчального матеріалу та його обробки);
- 2) уміння регламентувати обсяг роботи;
- 3) уміння розподіляти час.

Організованість сприяє розвитку цілеспрямованості, умінню управляти собою. У період переходу від учня школи до студента вищого навчального закладу проходить складний період адаптації. Під час пристосування до нових умов навчання у вищому навчальному закладі студенти першого курсу використовують організаційні прийоми, які були вироблені ними під час навчання у школі і дуже важливо щоб майбутній студент був до них готовий. Поступово вони стають не зо-

всім прийнятними, видозмінюються, удосконалюються шляхом випробувань і помилок, згодом раціоналізуються. Саме тому даний компонент умінь самостійної навчальної діяльності розуміємо як організаційно-адаптивний, щоб наголосити таким чином на важливій особливості функціонально-структурного компоненту самоорганізації навчання старшокласників, що виявляється в зміні прийомів навчальної роботи.

Відтак, абсолютно зрозумілим і ясним є той факт, що ступінь розвитку організаційно-адаптивного компонента впливає й, у той же час, залежить від характеру сформованості мотиваційно-стимульовального компоненту.

Вважаємо, що завдання сучасної школи – перетворення людини з об'єкта освіти на її суб'єкт; з того, хто набуває знання, на того, хто формує самого себе. Слід зазначити, що визнання себе суб'єктом навчання взагалі, дитина прагне виявляти деяку активність, можливо усвідомлення того, що результат у навчальній діяльності буде залежати від ступеня особистих зусиль, тому і в організації самостійної навчальної діяльності учень буде виражати суб'єктність.

Експериментально перевірити рівень суб'єктності щодо організації самостійної навчальної діяльності у учнів старшої школи ми спробували залучивши старшокласників із 10 загальноосвітніх навчальних закладів м. Кривого Рогу. Всього експериментальною діяльністю охоплено 768 учнів, яких поділено на контрольні (397 учнів) та експериментальні групи (371 учень).

Вибір контингенту мав такі підстави: усі учні закінчили 9 класів у 2012 році, отримали свідоцтво про базову загальну середню освіту й були зараховані до 10-х класів і на початок навчан-

ня в старшій школі, на їхню думку, мали достатній рівень знань, усі учні мали приблизно однакове оточуюче середовище.

Ми використали методику визначення суб'єктності учнів в освітньому процесі – електронний ресурс http://valyakodola.com.ua/publ/klasnomu_kerivniku/testi_opituvalniki/anketa_sub_39_ektnist_uchniv_v_osvitnomu_procesi_8_9_kl/23-1-0-165).

Результати діагностики суб'єктності учнів диференціюються за чотирма основними інтервалами значень:

Низький рівень (від 0 до 11 балів) – суб'єктна позиція учня в освітньому процесі виражена дуже слабко або практично відсутня (при найнижчих балах). У процесі навчальної діяльності учень займає частіше за все пасивну позицію, активність виявляє вкрай рідко, епізодично, вважає за краще бути в ролі виконавця вчительських указівок і не висловлювати свого ставлення до них. До самостійності не прагне, різні види самостійної роботи виконує через те, що вони задані вчителем, і не прагне до їх власного вибору. Ініціатива на уроці практично відсутня. Орієнтований на традиційне виконання ролі учня як об'єкта педагогічних дій, на засвоєння знань, умінь і навичок.

Середній рівень (від 12 до 14 балів) – певною мірою суб'єктність властива учню як його особистісна якість, виражена у нього достатньою мірою. Учень прагне виявити деяку активність, але ініціативним буває рідко. Вибірково ставить до участі в самостійних завданнях. Намагається виробляти свою особисту позицію в тих або інших питаннях, але далеко не завжди прагне висловлювати своє ставлення до тих або інших аспектів організації освітнього процесу.

Достатній рівень (від 15 до 16 балів) – суб'єктність виражена певною мірою,

Таблиця 1.**Рівень суб'єктності старшокласників на початку експерименту**

Рівень суб'єктності	Контрольна група (397 учнів)		Експериментальна група (371 учень)	
	Кількість учнів	%	Кількість учнів	%
від 0 до 11 балів (низький)	123	31,0%	111	29,9%
від 12 до 14 балів (середній)	183	46,1%	174	46,9%
від 15 до 16 балів (достатній)	63	15,9%	56	15,1%
від 17 до 20 балів (високий)	28	7,1%	30	8,1%

учень виявляє активність, але не систематично. З цікавістю ставиться до виконання самостійних завдань, є активним у навчальному процесі.

Високий рівень (від 17 до 20 балів) – суб'єктна позиція учня в освітньому процесі є яскраво вираженою, сформованою на високому рівні. Учні властиві як внутрішня активність переживання своєї причетності до процесу самоформування, усвідомлення того, що результат у навчальній діяльності буде залежати від ступеня особистих зусиль.

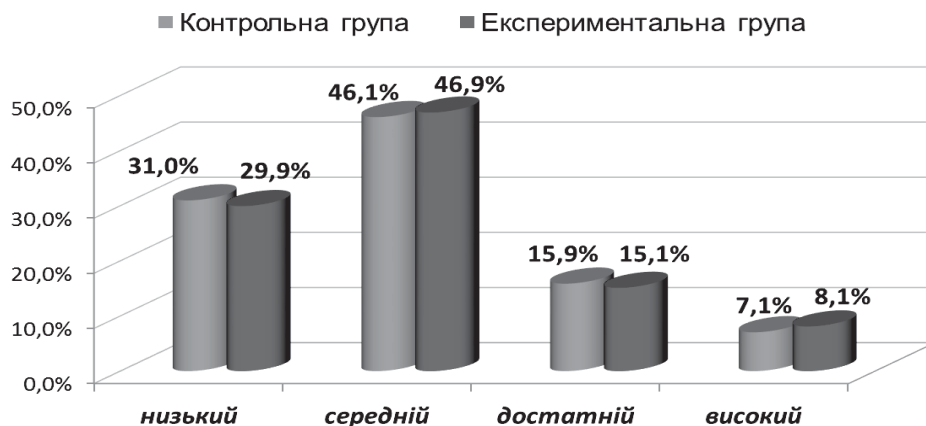
Серед наших 768 учнів рівень суб'єктності учнів в освітньому процесі

виглядає таким чином:

Таким чином, можна стверджувати, що переважна більшість дітей виявили середній рівень суб'єктності в освітньому процесі. Знову ж таки є що розвивати, але не ілюзуємо ситуацію щодо більшості яскраво вираженою суб'єктної позиції. Її потрібно формувати.

Сутністю формувального етапу стало практичне впровадження моделі реалізації дидактичних умов організації самостійної навчальної діяльності. Ми виокремили дидактичні впливи на всіх учасників освітнього процесу.

У навчальний процес 10 шкіл

Рис. 1. Рівень суб'єктності старшокласників на початку експерименту

упроваджено факультатив для учнів старшої школи «Основи науково-дослідницької діяльності», створено наукові товариства, в урочній діяльності впроваджувалися уроки, спрямовані на розвиток якостей дослідника: урок-пошук, урок-екскурсія, урок-експедиція, урок-прес-конференція, урок-взаємонавчання, урок-документального практикуму, урок самостійного пошуку знань, урок-презентація тощо.

З метою дидактичної інтеграції змісту освіти, форм урочної та позаурочної роботи набули домінуючого значення такі методи, як самостійне вивчення різних джерел інформації, у тому числі з використанням комп'ютера; оглядові і вступні лекції, групова і парна робота; лабораторно-дослідницькі практикуми; семінари, дискусії, творчі зустрічі, екскурсії, ділові ігри; підготовка проєктів, презентацій і їх публічний захист.

Особливого використання набули різноманітні форми роботи під час організації літньої навчальної практики для учнів 10-х класів, які передбачають створення умов для наближення змісту навчальних предметів до реального життя, розширення світогляду школярів, формування в них життєво необхідних компетенцій.

З метою дидактичної адаптації форм, методів, прийомів і засобів навчання між старшою і вищою ланками освіти у всіх закладах до викладання спецкурсів та факультативів з української мови та літератури, математики, фізики, хімії, історії, екології залучено викладачів Криворізького педагогічного інституту. Це дало можливість мати живе спілкування з науковими співробітниками, вести спільну проєктну і дослідницьку діяльність, отримувати консультування при підготовці до олімпіад і конкурсів. Деякими вчителями використовувався індивідуальний план самостійного вивчення навчального матеріалу з базових дисциплін. Ми запропонували варіант такого плану з курсу «Правознавство».

Використовуючи управлінський досвід для педагогічних працівників протягом останніх років проведено: науково-практичні конференції, семінари-практикуми, майстер-класи, засідання «круглих столів», де мова йшла про активізацію самостійної навчальної діяльності в старшій школі.

Активними учасниками експерименту стали батьки. Проведені бесіди, анкетування позитивно налаштували представників батьківської громадськості до співпраці. Основною фор-

Таблиця 2.

Рівень суб'єктності старшокласників контрольної та експериментальної груп по завершенню експерименту

Рівень суб'єктності	Контрольна група (392 учні)		Експериментальна група (362 учні)	
	Кількість учнів	%	Кількість учнів	%
від 0 до 11 балів (низький)	98	25,0%	62	17,1%
від 12 до 14 балів (середній)	153	39,0%	80	22,1%
від 15 до 16 балів (достатній)	102	26,0%	163	45,0%
від 17 до 20 балів (високий)	39	9,9%	57	15,7%

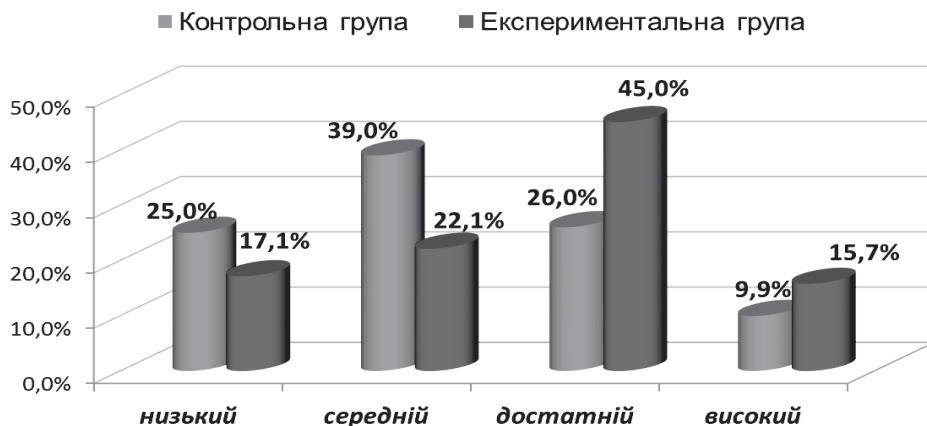

Рис. 2. Рівень суб'єктності старшокласників по завершенню експерименту.

мою роботи стали батьківські збори. Особливу увагу приділено питанням шкільного навантаження, підготовці до складання державної підсумкової атестації, зовнішнього незалежного оцінювання, особливостям вступної кампанії, вибору майбутньої професії та необхідності навчання протягом усього життя.

У квітні 2014 року нами проведено контрольний етап експерименту.

У контрольних класах відбулися зміни щодо рівня суб'єктності учнів в освітньому процесі, а саме: на 6% зменшилась кількість учнів, що позиціонувала себе з пасивною групою дітей, на 7,1% зменшилась кількість дітей, що демонстрували середній рівень суб'єктності, натомість на 10,1% збільшилась кількість дітей, що підвищили свій рівень суб'єктності у навчальному процесі на достатньому рівні і на 3% на високому. Дані зміни є позитивними.

Результати у експериментальних класах демонструють значні позитивні зміни, а саме: більшість дітей виражає свою суб'єктність на достатньому рівні (45%, збільшився на 30%), при цьому на 12,8% зменшилась кількість одинадцятикласників, які мали низький рівень

суб'єктності і займали пасивну позицію у навчальному процесі, активність виявляли вкрай слабо, ініціативність не проявляли взагалі. Вдвічі збільшилась кількість дітей, що демонструють яскраво виражену суб'єктність, сформовану на високому рівні з 8,1% до 15,7%. Учні властиві як внутрішня активність переживання своєї причетності до процесу самоформування так і усвідомлення того, що результат у навчальній діяльності буде залежати від ступеня їх особистих зусиль.

Таким чином, можна стверджувати, що проведена робота підвищила рівень суб'єктності учнів в освітньому процесі.

Рівні статистичної значущості отриманих емпіричних даних ми аналізуємо, використовуючи середнє арифметичне та коефіцієнт погодженості χ^2 Пірсона (хі-квадрат) – коефіцієнт, що ґрунтується на наближенні частоти прояву ознаки в різних вибірках, виміряної за номінативною шкалою [1].

Коефіцієнт χ^2 Пірсона дорівнює сумі квадратів відхилень результатів останнього вимірювання від першого. Розрахунок коефіцієнту χ^2 Пірсона ведеться за формулою:

$$\chi^2 = \sum_{k=1}^m \frac{(n_{i1} - n_{i2})^2}{n_{i2}}$$

де n_{i1} – частоти результатів спостережень на констатувальному етапі;

n_{i2} – частоти результатів спостережень, зроблених на підсумковому етапі, другий підсумковий зріз;

i – загальна кількість груп, на які розділилися результати спостережень.

Коефіцієнт χ^2 Пірсона відповідає на питання про те, «чи з однаковою частотою трапляються різні значення ознаки в двох чи більше емпіричних розподілах. Чим більша розбіжність між двома розподілами, що зіставляють, тим більше емпіричне значення χ^2 » [1]. У посібниках з математичної статистики виокремлюються такі обмеження критерію:

обсяг вибірки повинен бути достатньо великим: $n \geq 30$;

вибрані розряди повинні охоплювати весь діапазон варіативності ознак.

Для експериментальної групи учнів коефіцієнт Пірсона набуває значень: за організаційно-адаптивним критерієм:

$$\chi^2 = \frac{(17,1 - 29,9)^2}{(29,9)} + \frac{(22,1 - 46,9)^2}{(46,9)} + \frac{(45,0 - 15,1)^2}{(15,1)} + \frac{(15,7 - 8,1)^2}{(8,1)} = 84,93$$

За табличною інформацією «Кри-

тичні значення χ^2 -критерію, що відповідають різним ймовірностям похибки та різним ступеням свободи» з'ясовуємо ступінь значущості різниці на початку й наприкінці дослідницької роботи в розподілі оцінок. Отримане нами значення 84,93 більше відповідного табличного значення $m-1=3$ ступенів свободи, при ймовірності похибки менше, аніж 0,05.

Для контрольної групи учнів коефіцієнт Пірсона набуває значень:

$$\chi^2 = \frac{(25,0 - 31,0)^2}{(31,0)} + \frac{(39,0 - 46,1)^2}{(46,1)} + \frac{(26,0 - 15,9)^2}{(15,9)} + \frac{(9,9 - 7,1)^2}{(7,1)} = 9,77$$

Висновок. На основі зіставлення діагностичних даних першого та третього етапів експерименту й використання сучасних методів математичної статистики доведено доцільність і необхідність створення сукупності дидактичних умов та впровадження моделі їх реалізації у практику освітнього процесу старшої школи.

Дана тема потребує ширшого обговорення та додаткового вивчення, але ми переконані, що постійний розвиток, самовдосконалення як з боку управлінців, вчителів так і з боку учнів є запорукою руху вперед.

Перспективою подальших досліджень у цьому напрямку є розгляд та експериментальна апробація наступних компонентів дидактичної моделі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Галян І. Психодіагностика / І.М. Галян // Навч. посібн. – К. : Академвидав, 2009. – 464 с. [Електронний ресурс] / І. М. Галян. – Режим доступу : <http://www.westudents.com.ua/glavy/79188-zastosuvannya-neparametrichno-parametrichno-statistik-pri-obroblenni-empirichnih-danih.html>
2. Малихін О.В. Організація самостійної навчальної діяльності студентів вищих педагогічних навчальних закладів: теоретико-методологічний аспект / Олександр Володимирович Малихін. – Кривий Ріг. : «Видавничий дім», 2009. – 306 с.